

Ks. Krzysztof Bielawny
Gietrzwałd

Oblicze konfesyjne przed II wojną światową i po niej w byłych Prusach Wschodnich

Wprowadzenie

Konfesyjny obraz Prus Wschodnich przed II wojną światową obejmował kilkanaście denominacji chrześcijańskich. Od reformacji, aż po koniec II wojny światowej najliczniejszą grupą konfesyjną w Prusach Wschodnich był luteranizm, skupiający w swych szeregach niespełna 1 900 tys. wiernych, co stanowiło ponad 83% ogółu mieszkańców. Drugą, co do wielkości wiernych, grupą konfesyjną byli wierni Kościoła rzymskokatolickiego. Kościół liczył prawie 360 tys. katolików, co stanowiło prawie 16% mieszkańców Prus Wschodnich. Wierni Kościoła Nowoapostolskiego stanowili trzecią grupę wyznaniową, co do liczebności wyznawców, Kościół liczył około 51 tys. wiernych, co stanowiło nieco ponad 2% ogólnej liczby mieszkańców Prus Wschodnich. Nieco mniejszą grupą wyznaniową byli wierni Kościoła Chrześcijan Baptystów, których liczba przekraczała nieco ponad 37,5 tys. osób, co stanowiło około 1,7% ogółu mieszkańców Prus Wschodnich.

Znacznie mniejszymi wspólnotami chrześcijańskimi w okresie międzywojnia w Prusach Wschodnich byli wierni Kościoła ewangelicko-reformowanego, prawosławni, metodyści, mormoni, menonici czy adwentyści.

Ze względu na trudności w podaniu dokładnej liczby wiernych danej denominacji chrześcijańskiej, poniższe dane mają jedynie charakter szacunkowy, zarówno w Kościołach o znacznej liczbie wiernych, jak i w niewielkich wspólnotach. Mimo to obrazują one zmiany, jakie dokonały się w byłych Prusach Wschodnich na przełomie jednego stulecia.

Kościół ewangelicko-augsburski – luteranie

Przed wybuchem II wojny światowej, a dokładnie na 1 kwietnia 1926 r. Kościół ewangelicko-augsburski w Prusach Wschodnich liczył 1 877 431 wiernych¹, co stanowiło nieco ponad 83% ogółu mieszkańców. Od reformacji, od 1525 r. do 1945 r., była to największa denominacja chrześcijańska na tym terenie. W administracji kościelnej prowincja Prus Wschodnich podzielona była na: 40 superintendentur, na czele każdej stał superintendent, oraz na 443 parafie, w których posługiwało około 550 duchownych i kilku kaznodziei. Na jednego duchownego przypadało nieco ponad 3400 wiernych.

---

¹ Zob. Deutsches Kirchliches Adressbuch. Ein kirchlicher Führer durch die evangelischen Landeskirchen Deutschlands. Unter Mitarbeit der kirchlichen Behörden. 1. Ausgabe, Jahrgang 1927, Berlin 1927, s. 19-106.

Najliczniejsza grupa luteran mieszkała w powiatach: Darkiejmy (31 773 luteran – co stanowiło 97,4% ogólnej liczby mieszkańców powiatu), Gierdawy (34 459 – 97,1%), Labiawa (48 851 – 97,7%), Welawa (45 494 – 96,9%), Gołdap (41 132 – 96,4%), Darkiejmy (31 773 – 97,4%), Węgorzewo (37 141 – 96,1%), Dobrowolsk (42 559 – 96,5%), Tylża (102 270 – 95,5%), natomiast najmniej luteran mieszkało w powiatach warmińskich, a mianowicie: Lidzbark Warmiński (3238 – 6,1%), Reszel (5247 – 10,7%), Braniewo (6869 – 12,6%) i Olsztyn (17 253 – 18,4%), a także w powiecie Sztum (14 526 – 39,6%) na Powiślu².

Kościół luterski prowadził ośrodki diakonijne w Królewcu, Karolewie i w Węgorzewie. Przebywało w nich kilka tysięcy pensjonariuszy. Na rzecz ubogich i potrzebujących posługiwało około 1000 diakonów i diakonis.

Na koniec 2015 r. Kościół ewangelicko-augsburski na terenie byłych Prus Wschodnich przyłączonych do Polski liczył około 6000 wiernych, zaś na terenie obwodu kaliningradzkiego 2000 wiernych, a więc łącznie około 8 tys. wiernych, co stanowiło nieco ponad 0,3% ogółu wiernych dawnego obszaru Prus Wschodnich.

Kościół ewangelicko-reformowany – kalwini

W połowie 1926 r. w granicach Prus Wschodnich mieszkało 13 541 wyznawców Kościoła ewangelicko-reformowanego. Ich przodkowie przybyli do Prus Wschodnich z Francji, Szwajcarii i Anglii. Zmuszono ich do opuszczenia rodzinnych stron w XVII i XVIII stuleciu. Kalwini skupieni byli w dziewięciu parafiach, choć administracyjnie jedna z nich wykraczała poza granice Prus Wschodnich, obejmując wiernych w Gdańsku i okolicznych miejscowościach (około 2500 wiernych). Toteż wspólnota kalwińska wraz z wiernymi z Gdańska liczyła łącznie około 17 000 wiernych. Był to nikły procent w stosunku do wiernych luteran w Prusach Wschodnich.

W swych granicach parafie liczyły od kilkuset do kilku tysięcy wiernych. Najstarsza wspólnota kalwińska powstała w Elblągu, w XVI stuleciu, natomiast najmłodsza powstała w Tylży (ros. Sowietku) w XIX w. Pozostałe parafie wyłoniły się w XVII i XVIII stuleciu. Poza Elblągiem i Tylżą funkcjonowały parafie w Gusewie (nim. Gumbinnen) – 3800 wiernych, w Czerniachowsku (niem. Insterburg) – 2006 wiernych, w Wesselowce (niem. Judschen) – 2006 wiernych, Kaliningradzie (niem. Königsberg) – 2500 wiernych, Kłajpedzie (niem. Memel) – 950 wiernych, w Priwolnoje (niem. Neunischken) – 650 wiernych i w Bałtyjsku (niem. Pillau) – 800 osób. W 1926 r. opiekę duszpasterską nad wiernymi sprawowało ośmiu duchownych, ponadto dwóch duchownych duszpasterzowało w Gdańsku. Do zakończenia II wojny światowej kalwini korzystali z jedenastu świątyń, zaś w Gdańsku do spotkań modlitewnych wynajmowali świątynię luterską³.

Na koniec 2015 r. kalwini w byłych Prusach Wschodnich tworzyli niewielką grupę diasporalną wiernych skupioną przy luterskiej parafii w Sopocie. Wspólnota liczyła około 20 wiernych. Kalwini na terenie byłych Prus Wschodnich nie mają parafii, zarówno na terenie Polski, jak i obwodu kaliningradzkiego.

² Zob. Gemeindelexikon für den Freistaat Preußen, Band I, Berlin 1931, s. XVII-XVIII.

³ Zob. Deutsches Kirchliches, s. 104-106.

Kościół ewangelicko-metodystyczny – metodyści

Pierwsi wierni Kościoła ewangelicko-metodystycznego w Prusach Wschodnich pojawili się w XIX stuleciu.

W latach dwudziestych XX w. wierni Kościoła metodystycznego w Prusach Wschodnich przynależeli do dystryktu Szczecin-Królewiec, który w swych granicach skupiał piętnaście okręgów duszpasterskich. Zaś w Prusach Wschodnich metodyści skupieni byli w kilku parafiach, a mianowicie w Elblągu, w Fiszewie, Czerniachowsku (niem. Insterburg), w Królewcu – w trzech okręgach duszpasterskich i w Kwidzynie⁴. Kościół metodystyczny w Prusach Wschodnich w latach trzydziestych XX w. liczył około pół tysiąca wiernych.

Na koniec 2015 r. metodyści na terenie byłych Prus Wschodnich skupieni byli w kilku parafiach, a mianowicie: w Dąbrównie, Elblągu, Ełku, Głaznotach, Iławie, Lipowie k. Ostródy, Łukcie k. Ostródy, Olsztynku, Ostródzie, Słoneczniku k. Morąga, Smykowie i w Starych Juchach⁵. Parafie wchodziły w skład okręgu mazurskiego, który w swych granicach obejmuje województwo warmińsko-mazurskie i podlaskie. Na obszarze byłych Prus Wschodnich przyłączonych do Polski w 1945 r., na koniec 2015 r. metodyści liczyli około 1800 wiernych.

Kościół rzymskokatolicki – katolicy

W roku 1926 w Prusach Wschodnich mieszkało 359 540 wiernych Kościoła rzymskokatolickiego, co stanowiło 15,9% z ogólnej liczby ludności. Najlicniejsza grupa katolików mieszkała na Warmii w czterech powiatach, a mianowicie: w Olsztynie (75 396 – 80,3%), Reszlu (43 454 – 88,7%), Lidzbarku Warmińskim (49 119 – 93,1%) i w Braniewie (47 365 – 86,9%), a także na Powiślu w powiecie Sztum (21 116 – 57,6%) i Malbork (10 312 – 31,4). Nieco mniejsze grupy wiernych Kościoła rzymskokatolickiego mieszkały w następujących powiatach: Elbląg (17590 – 18,8%), Kwidzyn (7082 – 17%), Szczytno (7966 – 11,2%), Susz (5501 – 9,4%) i Mrągowo (3714 – 7,2%). Zaś najmniejsze zamieszkiwały powiaty: Labiawa (361 – 0,7%), Darkiejmy (261 – 0,8%), Gierdawy (335 – 0,9%), Gąbin (583 – 1,2%), Welawa (598 – 1,3%), Gołdap (587 – 1,4%) i Węgorzewo (554 – 1,4%)⁶.

W roku 1944 Kościół rzymskokatolicki w Prusach Wschodnich administracyjnie podzielony był na 19 dekanatów, a opieką duszpasterską obejmował także Wolną Pralaturę Kłajpedzką. Diecezja warmińska liczyła 192 parafie. W parafiach diasporalnych, przede wszystkim w dekanacie sambijskim duchowni obsługiwali po kilka kaplic misyjnych, pokonując dziesiątki kilometrów, np. kuracja we Frydlandzie (obecnie Prawdinsk)⁷.

W latach 1939-1945 w granicach diecezji warmińskiej posługiwało 526 duchownych. W duszpasterstwie parafialnym pracowało 372 duchownych, w Kurii Biskupiej i w innych zakładach diecezjalnych – 18, w Seminarium Duchownym i Akademii – 11, jako nauczyciele

---

⁴ Tamże, s. 1856-1857.

⁵ www.metodysci.pl (parafie, z dnia 25.07. 2016 r.)

⁶ Zob. Gemeindelexikon für den Freistaat Preußen, Band I, Berlin 1931, s. XXVII-XVIII.

⁷ Zob. W. Łazowski, Organizacja kościelna diecezji warmińskiej w latach 1918-1945, Olsztyn 2013.

religii – 11, jako kapelani – 4, jako kapelanii wojskowi – 10, jako studenci – 6, w innych diecezjach – 7, emerytów było 41, a przy innych posługach duszpasterskich trudziło się 7. Księża diecezjalnych posługiwało 442, a zakonnych 84⁸.

W duszpasterstwie na jednego duchownego w diecezji warmińskiej w latach 1939-1945 przypadało prawie 1100 wiernych. Zaś z ogólnej liczby duchownych na jednego księdza przypadało 683 wiernych.

Na koniec 2015 r. wierni Kościoła rzymskokatolickiego w granicach byłych Prus Wschodnich liczyli około 1 517 700 mieszkańców. W granicach Polski katolicy liczyli około 1 512 700 (co stanowiło 97,4% ogółu mieszkańców tego obszaru)⁹, natomiast w obwodzie kaliningradzkim żyło około 5000 wiernych (co stanowiło 0,55% ogółu wiernych obwodu kaliningradzkiego)¹⁰. Administracyjnie obszar byłych Prus Wschodnich w części polskiej podzielony jest na trzy diecezje, wschodnią część elbląskiej, warmińską¹¹ i zachodnią część ełckiej. Zaś obwód kaliningradzki przynależy do diecezji moskiewskiej¹².

W ramach wspólnoty Kościoła dość sporą grupę w granicach dawnych Prus Wschodnich stanowią wierni Kościoła grekokatolickiego, na koniec 2015 r. Cerkiew grekokatolicka liczyła około 20 tys. wiernych¹³.

Łącznie na koniec 2015 r. Kościół rzymskokatolicki i grekokatolicki liczył w dawnych granicach Prus Wschodnich 1 537 700 wiernych, co stanowiło 61,5% ogółu mieszkańców.

Kościół Chrześcijan Baptystów - baptyści

Do Prus Wschodnich baptyści przybyli w latach trzydziestych XIX stulecia. W latach dwudziestych XX wieku baptyści skupieni byli w 270 zborach. Ogółem na całym świecie Kościół Chrześcijan Baptystów w 1926 r. liczyło około 9 mln wiernych.

W roku 1926 baptyści w Prusach Wschodnich skupieni byli w trzydziestu czterech zborach. Zbór w Wojciechach koło Górowa-Ławeckiego liczył 837 wiernych, w Alexandrowce - Zalesie (niem. Alexen-Mehlauken) – 600 wiernych, w Olsztynie-Nidzicy – 816, w Bartoszcach – 1761, w Primorsku (rus. Приморск, niem. Fischhausen) – 798, w Gusiewie (ros. Гусев, niem. Gumbinnen) – 900, w Mamonowie (ros. Мамоново, niem. Heiligenbeil) – 426, a w Czerniachowsku (ros. Черняховск, pol. Wystruć, niem. Insterburg) 1335 wiernych¹⁴.

---

⁸ Zob. L. Ploetz, Fato profugi. Vom Schicksal ermländischer Priester 1939—1945—1965, Münster 1965, s.136-149.

⁹ Obliczenia własne.

¹⁰ Zob. J. Steckiewicz, Kościół katolicki w obwodzie kaliningradzkim w latach 1945-2009, Kraków 2013, s. 261-364.

¹¹ Zob. K. Bielawny, Zmiany demograficzne wyniku emigracji w archidiecezji warmińskiej na koniec 2012 roku, Olsztyn 2013.

¹² Do 1992 r. obwód kaliningradzki w administracji Kościoła rzymskokatolickiego przynależał do diecezji warmińskiej. Ks. abp E. Piszcz wspomina, że wiele kwestii prawnych, które dotyczyły katolików w obwodzie kaliningradzkim przed 1992 r., docierały przez biskupów z Litwy. Innej drogi nie było.

¹³ Informacje przekazał ks. Andrzej Sroka, proboszcz parafii grekokatolickiej w Pasłęku (na dzień 28 .08. 2016 r.)

¹⁴ Zob. Deutsches Kirchliches, s. 1841-1843.

W Kaliningradzie (ros. Калининград; niem. Königsberg) istniało sześć zborów, w Tragheim zbor liczył 3996 wiernych, na Unterhaberbergu – 2055 wiernych¹⁵, na Salzastrasse – 810, na Klapperwiese – 3001, na Rechterstrasse – 2340 i na Ponarth – 1059 wiernych¹⁶. W Kaliningradzie wspólnota chrześcijan baptystów łącznie liczyła 13 261 wiernych, co stanowiło 4,6% ogółu mieszkańców stolicy prowincji Prus Wschodnich¹⁷.

W Polesku (ros. Полесск, niem. Labiau) wspólnota liczyła 438 wiernych, w Giżycku (niem. Lötzen) 828, w Ełku (niem. Lyck) – 924, w Kłajpedzie (niem. Memel) – 780, w Morągu – 450, w Kryłowie (ros. Крылово, niem. Nordenburg) – 750 wiernych oraz w Szczytnie (niem. Ortelsburg) wspólnota liczyła 1023 osoby. Do zboru w Ostródzie (niem. Osterode) przynależało 1331 baptystów, w Jantarny (ros. Янтарный, niem. Palmnicken) – 540, w Niemen (ros. Неман, niem. Ragnit) – 309, w Kętrzynie (niem. Rastenburg) – 378, w Ruskowie (niem. Reuschwerder) – 945, a w Kalinowie (niem. Romanowen) – 1035 osób¹⁸, w Rybaczy (ros. Рыбачий, niem. Rossitten) – 336, w Rumach (niem. Rummy) – 1389, w Baniach Mazurskich (niem. Schloßberg) – 579, w Świętajnie – 1656, w Niesterowie (ros. Нестеров, niem. Stallupönen) – 1122, w Sowiecku (ros. Советск, pol. Tylża, niem. Tilsit) – 1632 osoby¹⁹ i w Korniewie (ros. Корнево, pol. Cynty, niem. Zinten) – 354 osoby²⁰.

W granicach Prus Wschodnich w 1926 r. mieszkało 37 533 wiernych Kościoła Chrześcijan Baptystów, co stanowiło niespełna 1,7% ogółu mieszkańców. Najlicniejsza grupa mieszkała w Królewcu, a także w Tylży, Niesterowie, Ostródzie, Szczytnie, Czerniachowsku i w Bartoszycach.

Pod koniec lat czterdziestych XX w. duża grupa wiernych Kościoła Chrześcijan Baptystów opuściła obwód kaliningradzki, udając się do Niemiec. W roku 1952 baptyści podjęli próbę zorganizowania zboru w Kaliningradzie, odbywały się tam spotkania modlitewne. Ale do rejestracji wspólnoty nie doszło²¹. W połowie lat pięćdziesiątych wspólnota kaliningradzka liczyła już tylko około 100 osób²².

Na dzień 31 grudnia 2015 r. na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego mieszkało 432 członków Kościoła Chrześcijan Baptystów²³, co stanowiło 0,03% ogółu mieszkańców. Wierni gromadzili się w dwunastu zborach, a mianowicie: w Bartoszycach, Elblągu, Ełku, Giżycku, Kętrzynie, Malborku, Nidzicy, Olsztynie, Olsztynku, Ostródzie, Pasłęku i w Szczytnie²⁴. Ponadto Kościół Chrześcijan Baptystów posiada ośrodek wakacyjny przeznaczony dla młodzieży i dzieci w Świętajnie koło Szczytna.

Kościół Nowoapostolski

---

¹⁵ Zob. A.I. Krikun, Historia ewangelickich chrześcijan-baptystów w Prusach Wschodnich i obwodzie Kaliningradzkim, Moskwa 2011, s. 13-15.

¹⁶ Ibidem, s. 15-15.

¹⁷ Zob. Deutsches Kirchliches Adressbuch, s. 1841-1843

¹⁸ Zob. A. I. Krikun, Historia ewangelickich chrześcijan-baptystów w Prusach Wschodnich i obwodzie Kaliningradzkim, Moskwa 2011, s. 8-13.

¹⁹ Ibidem, s. 25-35.

²⁰ Zob. Deutsches Kirchliches, s. 1841-1843.

²¹ Zob. J. Steckiewicz, Kościół Katolicki w Obwodzie Kaliningradzkim w latach 1945-2009, Kraków 2013, s. 249.

²² Ibidem, s. 250.

²³ Dane z sekretariatu Kościoła Chrześcijan Baptystów, (na dzień 31 XII 2015 r.)

²⁴ www.baptyści.pl – zbory (na dzień 17 V 2016 r.)

Pierwsi wierni Kościoła Nowoapostolskiego w byłych Prusach Wschodnich pojawili się w drugiej połowie XIX w. W roku 1935 Kościół liczył 192 zbory.

W połowie lat trzydziestych XX stulecia w Prusach Wschodnich Kościół Nowoapostolski zgromadził około 51 000 wiernych. Administracyjnie dzielił się na dziewięć okręgów, zaś dwa z nich obejmowały obszar spoza Prus Wschodnich, okręg gdański i bydgoski. Pozostałych siedem obejmowało obszar Prus Wschodnich, były to: okręg królewiecki, orzyski, iławski, królewiecki -Ponarth, Czernyszewskoje (niem. Eydtkuhnen), Prostki i Tylża. Wierni gromadzili się na modlitwie m.in. w zborach: Królewiec, Bolszakowo²⁵, Insterburg, Iława, Czerniachowsk, Pisz, Biała, Mrągowo, Orzysz, Węgorzewo, Prawdzińsk, Cinten, Olecko, Rybaki, Polesk, Selenogradsk, Olsztynek, Miłomłyn, Dąbrówno, Elbląg, Kwidzyn, Gierdawy, Prostki, Wydminy i Tylża²⁶.

Na koniec 2015 r. Kościół Nowoapostolski w granicach dawnych Prus Wschodnich liczył około 3000 wiernych. W granicach państwa polskiego w byłych Prusach Wschodnich wierni gromadzą się w pięciu zborach, m.in. w Kosewie i Ostródzie. Kościół ma około 1000 wiernych²⁷. Zaś w obwodzie kaliningradzkim do Kościoła Nowoapostolskiego przynależy około 2000 wiernych. Wierni gromadzą się w trzynastu parafiach, m.in. w Kaliningradzie czy Gurjewsku²⁸.

Starobrzędowcy i prawosławni

Przed II wojną światową wierni Kościoła prawosławnego o obrządku starocerkiewnym mieszkali w południowo-wschodniej części powiatu mrągowskiego. Główne skupiska wiernych znajdowały się w Wojnowie, Osiniaku, Onufryjewie, Zameczku, Mościskach, Gałkowie, Kadzidłowie, Śwignajnie i Wólce. W przededniu wybuchu II wojny światowej liczba wiernych wynosiła nieco ponad 2000.

Na koniec 2015 r. nieliczne rodziny starobrzędowców mieszkają w okolicach Ukty i Wojnowa, liczba wiernych przekracza nieco 50 osób. Natomiast pojawiła się spora grupa wiernych Kościoła prawosławnego, na terenie byłych Prus Wschodnich po stronie polskiej liczba ich waha się w granicach 1500 osób, zaś w obwodzie kaliningradzkim około 610 tys.²⁹. Łącznie liczba wiernych Kościoła prawosławnego wynosiła około 611 550 wiernych, co stanowiło na koniec 2015 r. z ogólnej liczby mieszkańców 24,5%.

Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich – mormoni

---

²⁵ Kościół przetrwał do dnia dzisiejszego. Obecnie przeznaczony jest do kultu katolickiego.

²⁶ Archiwum Kościoła Nowoapostolskiego w Gdyni, Die Gemeiden des Apostelbezirks Königsberg.

²⁷ M. Zarzycka, Informacje o Kościele Nowoapostolskim na Warmii, Mazurach i Powiślu, z dnia 8.08. 2016 r.

²⁸ Т. А. Ивановна, Интервью с пастором Новоапостольской церкви г. Калининграда Буяновым Александром Павловичем и миссионером из Литвы Андрияновым Андреем Феодосьевичем, Калининград 2001 (maszynopis). Wierni w Gurjewsku korzystają z kościoła poluterańskiego. Przed reformacją służył wiernym Kościoła rzymskokatolickiego.

²⁹ Kościół prawosławny na koniec 2015 r. w obwodzie kaliningradzkim tworzył diecezję bałtyjsko-kaliningradzką z 78 parafiami i ponad stu cerkwiami przeznaczonymi do kultu.

Wspólnota mormońska w Prusach Wschodnich swe początki datuje na lata dwudzieste XX stulecia.

Przed II wojną światową najliczniejsza grupa wiernych Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich zamieszkiwała w Żelwągach w powiecie mrągowskim. Kościół w przededniu wybuchu II wojny światowej w Prusach Wschodnich liczył około 650 wiernych³⁰. Z ogólnej liczby mieszkańców Prus Wschodnich mormoni stanowili nieco ponad 0,2%.

Na koniec 2015 r. w byłych Prusach Wschodnich mormoni zamieszkują północną część, przynależącą do Federacji Rosyjskiej. Liczba wiernych Kościoła mormonów w obwodzie kaliningradzkim wynosiła około 300 osób³¹, zaś w granicach dawnych Prus Wschodnich przynależnych do Polski, na ten czas nie ma żadnej zorganizowanej grupy mormonów.

Menonici

Na teren Żuław menonici przybyli w latach sześćdziesiątych XVI stulecia z Holandii. Przed rokiem 1939 menonitów w granicach dawnych Prus Wschodnich mieszkało około 6,5 tys.³², co stanowiło 0,3% ogółu mieszkańców Prus Wschodnich. Zamieszkiwali Żuławy³³, Elbląg, a także rejon Niemna i Sławska. Największe wspólnoty menonickie znajdowały się w Elblągu (1200 wiernych), Niemen-Sławsk (600), Jezioro-Markusy (1000) i w Przydatkach (440), zaś mniejsze w Królewcu (45) i w Gronowie (40)³⁴.

Po zakończeniu II wojny światowej menonici opuścili swe dotychczasowe miejsca zamieszkania. Na koniec 2015 r. zarówno na Żuławach, jak i w Elblągu nie napotykamy menonitów³⁵, ale są tu nieliczne cmentarze po menonitach, zachował się też do dnia dzisiejszego kościół w Jeziorze³⁶ koło Elbląga, a także dwie świątynie w samym Elblągu. Jedna z nich służy obecnie wspólnocie Kościoła polskokatolickiego, druga znajduje się w zachowanej kamienicy przy ul. Garbary.

Zielonoświątkowcy

---

³⁰ Na podstawie Deutsches Kirchliches, s. 95-96.

³¹ Т. А. Ивановна, Интервью с президентом церкви Иисуса Христа Святых Последних дней Алимпиевым Вячеславом Валерьевичем, Калининград 2001 (maszynopis).

³² Edmund Kizik podaje, że na Żuławach w Gdańsku i Elblągu w przededniu wybuchu II wojny światowej mieszkało od 12 do 13 tys. menonitów. Zob. E. Kizik, Menonici, w: Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej, pod. red. M. Kopczyńskiego, W. Tygielskiego, Warszawa 2010, s. 232.

³³ Zob. K. Bielawny, Dzieje parafii luteranckich w granicach superintendencji malborskiej z okresu międzywojnia, w: Mniejszości narodowe i religijne na Żuławach, pod. red. J. Hochleitnera, Malbork 2016, s. 155-170.

³⁴ Zob. Deutsches Kirchliches, s. 1827-1828.

³⁵ Zob. E. Kizik, Menonici, w: Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej, pod. red. M. Kopczyńskiego, W. Tygielskiego, Warszawa 2010, s. 233.

³⁶ Zniszczony, bez wyposażenia. Przez wiele lat powojennych służył jako magazyn. Obecnie stoi pusty i niszczeje. Budynek pochodzi z 1865 r.

Pierwsi wyznawcy Kościoła Zielonoświątkowego przybyli do Prus Wschodnich w okresie międzywojnia. Przed wybuchem II wojny światowej Kościół liczył około 1000 wiernych, skupionych w kilku zborach, co stanowiło około 0,04% ogółu mieszkańców Prus Wschodnich. Pierwsze zbory powstały w Królewcu, Elblągu i Olsztynie, nieco mniejsze wspólnoty modlitewne powstały: w Malborku, Kwidzynie, Ostródzie, Nidzicy, Szczytnie i Piszcu³⁷.

Na koniec 2015 r. w granicach byłych Prus Wschodnich Kościół Zielonoświątkowy liczy około 1550 wyznawców, co stanowi 0,06% ogółu mieszkańców w granicach dawnych Prus Wschodnich. Zbory w granicach dawnych Prus Wschodnich na terenie Polski znajdują się: w Bartoszycach, Biskupcu Reszelskim, Elblągu, Fromborku, Giżycku, Gołdapi, Iławie, Kętrzynie, Mikołajkach, Morągu, Mrągowie, Olsztynie, Pasłęku, Piszcu, Szczytnie i Węgorzewie³⁸. Na terenie obwodu kaliningradzkiego wierni skupiają się w zborze kaliningradzkim i w kilku zborach w innych miejscowościach. Liczba wiernych Kościoła Zielonoświątkowego w obwodzie kaliningradzkim waha się w granicach 200 osób³⁹.

Kościół Adwentystów Dnia Siódmego - adwentyści

Pierwsi wyznawcy Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Prusach Wschodnich rozpoczęli swą działalność w drugiej połowie XIX stulecia⁴⁰.

Największe skupiska wiernych Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w byłych Prusach Wschodnich przed II wojną światową znajdowały się w okolicach Giżycka. Zbory były także w Tylży, Królewcu, Niemnie, Olsztynie, Morągu, Elblągu, Bartoszycach. W roku 1939 Kościół gromadził około 6000 wiernych⁴¹, co stanowiło około 0,2% ogółu mieszkańców Prus Wschodnich.

Na koniec 2015 r. Kościół Adwentystów Dnia Siódmego liczył w granicach byłych Prus Wschodnich około 600 wiernych, co stanowi nieco ponad 0,02% ogółu mieszkańców. Na Warmii i Mazurach wierni modlili się w kilkunastu zborach, a mianowicie: w Górkowie, Iławie, Kętrzynie, Lidzbarku Warmińskim, Mrągowie, Nidzicy, Olsztynie, Ramsówku, Szczytnie i w Wilkasach. Znacznie większa grupa adwentystów mieszka w obwodzie kaliningradzkim, około 450 wiernych, dorosłych ochrzczonych. Wierni gromadzą się w zborach: w Kaliningradzie, Bałtyjsku, Swetłyj, Czerniachowsku, Sowietsku, Niemnie, Oziersku i Niesterowie⁴².

---

³⁷ Zob. H. Krüger, Pentecostal Church Planting in Eastern Europe between the Two World Wars, (praca doktorska obroniona w 2011 r. – maszynopis w zbiorach autora).

³⁸ Okręg Północny Kościoła Zielonoświątkowego (<https://pl.wikipedia.org-Kosciółzielonoświątkowy> – z dnia 20.08.2016 r.)

³⁹ Т. А. Ивановна, Интервью с пастором общины христиан веры евангельской, пятидесятники Калацким Леонидом Емельяновичем, Калининград 2001 (maszynopis).

⁴⁰ Zob. G. Heinz, Exklusivität und Kontextualisierung: Geschichte und Selbstverständnis der Siebenten-Tags-Adventisten in Deutschland, Friedbert Ninow (HRSP.), w: Spes Christiana, Bd. 12, Theologische Hochschule, Friedensau 2001, s. 125; Por. E. Nickel, 40 Jahre Adventbewegung in Ostpreußen, w: Adventbote, 15. Oktober 1934, 307-309; zob. Joseph Lehmann: Geschichte der deutschen Baptisten, Hamburg 1896.

⁴¹ Liczba ta obejmuje grupę osób dorosłych, która przyjęła chrzest święty. Nie wliczono dzieci.

⁴² Т. А. Ивановна, Интервью с пастором адвентистской церкви Генрихом Давидовичем Гомером, Калининград 2001 (maszynopis).

Wolny Kościół ewangelicko-luterański - staroluteranie

Pierwsze wspólnoty Wolnego Kościoła ewangelicko-luterańskiego powstały w Prusach Wschodnich w latach dwudziestych XIX w.⁴³.

W połowie 1926 r. Wolny Kościół ewangelicko-luterański liczył w granicach Prus Wschodnich około 1300 wiernych, którzy gromadzili się w dziewięciu parafiach. A mianowicie: w Matrossowie (Gilge), Czerniachowsku (Insterburg), Gusiewie (Gumbinnen), Królewcu (Königsberg), Salessiu (Mehlauken), Kłajpedzie (Memel)⁴⁴, Rukai (Rucken), Bolszakowie (Skaisgirren) i w Tylży (Tilsit)⁴⁵.

Po roku 1945 Wolny Kościół ewangelicko-luterański zaprzestał funkcjonować w granicach dawnych Prus Wschodnich. Wierni opuścili teren Prus Wschodnich emigrując do Niemiec Zachodnich.

Kościół Chrystusowy

Wierni Kościoła wywodzą się ze wspólnot Kościoła Chrześcijan Baptystów. Przed II wojną światową Kościół Chrystusowy nie funkcjonował w Prusach Wschodnich. Pierwsze wspólnoty powstały po roku 1945.

Na koniec roku 2015 ten Kościół gromadzi swych wiernych w pięciu zborach: w Olsztynie, Ostródzie, Lidzbarku Warmińskim, Elblągu i w Lidzbarku (pow. Działdowski). Kościół liczył w tym czasie 350 wiernych⁴⁶, co stanowiło 0,001% ogółu mieszkańców.

Kościół polskokatolicki

Pierwsi duchowni na teren byłych Prus Wschodnich przybyli po 1945 r. Pierwsza wspólnota parafialna Kościoła polskokatolickiego powstała w Tolkmicku w roku 1946. Kolejne utworzyły się: w Elblągu (1947 r.), Pródniku k. Elbląga (1955 r.), Zerkach (1963 r.), w Leszczu k. Ostródy (1963 r.) i w Olsztynie (1965 r.)⁴⁷.

Na koniec roku 2015 funkcjonowały trzy parafie: w Tolkmicku, Elblągu i w Olsztynie. Kościół polskokatolicki liczył około 300 wiernych, co stanowiło 0,01% ogółu mieszkańców⁴⁸.

---

⁴³ Kościół staroluterański utworzyła grupa wiernych Kościoła luterańskiego, która nie godziła się na unię Kościoła luterańskiego z Kościołem ewangelicko-reformowanym w 1817 r.

⁴⁴ Dnia 22 marca 1939 okręg kłajpedzki przyłączono do III Rzeszy. W latach 1923-1939 okręg kłajpedzki przynależał do Litwy.

⁴⁵ Zob. Deutsches Kirchliches, s. 1827-1828.

⁴⁶ Informacje przekazane przez pastora Zbigniewa Chojnackiego z Kościoła Chrystusowego, posługującego w Ostródzie (na dzień 28 .08. 2016 r.)

⁴⁷ Zob. K. Bielawny, Parafie Kościoła polskokatolickiego w granicach diecezji warmińskiej w latach 1945-1992, w: Biskup-Prezbiter-Diakon. Perspektywa Polskokatolicka i Rzymskokatolicka, pod. red. J. Jezierskiego, Olsztyn 2008, s. 201-210.

⁴⁸ Informacje przekazane przez ks. Zygmunta Fedorczyka, duchownego Kościoła polskokatolickiego, duszpasterzującego w Olsztynie (na dzień 28 .08. 2016 r.).

Bractwo Kapłańskie Świętego Piusa X - lefebryści

Pierwsza wspólnota lefebrystów w danych granicach Prus Wschodnich powstała w Olsztynie w roku 2012. Bractwo w swych szeregach gromadziło na koniec 2015 r. około 70 wiernych⁴⁹.

Zestawienie tabelaryczne zmian konfesyjnych przed II wojną światową i po niej w byłych Prusach Wschodnich

Tabela 1

Lp.	Wyznanie	Liczba Wiernych przed II wojną światową	Udział procentowy ogólnej liczby mieszkańców przed II wojną światową	Liczba Wiernych na koniec 2015 r.	Udział procentowy ogólnej liczby mieszkańców na koniec 2015 r.	Wiek rozpoczęcia działalności w Prusach
1.	Kościół luterański	1 877 431	83%	8 000	0,3%	XVI w.
2.	Kościół rzymskokatolicki	359 540	15,9%	1 537 700	61,5%	XIII w.
3.	Kościół Nowoapostolski	51 000	2,06%	3 000	0,1%	XIX w.
4.	Baptyści	37 533	1,7%	432	0,02%	XIX w.
5.	Kościół ewangelicko-reformowany (kalwini)	17 000	0,7%	20	---	XVI w.
6.	Menonici	6 500	0,3%	---	---	XVI w.
7.	Adwentyści	6000	0,2%	600	0,02%	XIX w.
8.	Kościół Prawosławny (staroobrzędowy)	2 500	0,1%	611 550	24,5%	XIX w.
9.	Wolny Kościół ewangelicko-luterański	1300	0,05%	---	---	XIX w.
10.	Kościół	1 000	0,04%	1 550	0,06%	XX w.

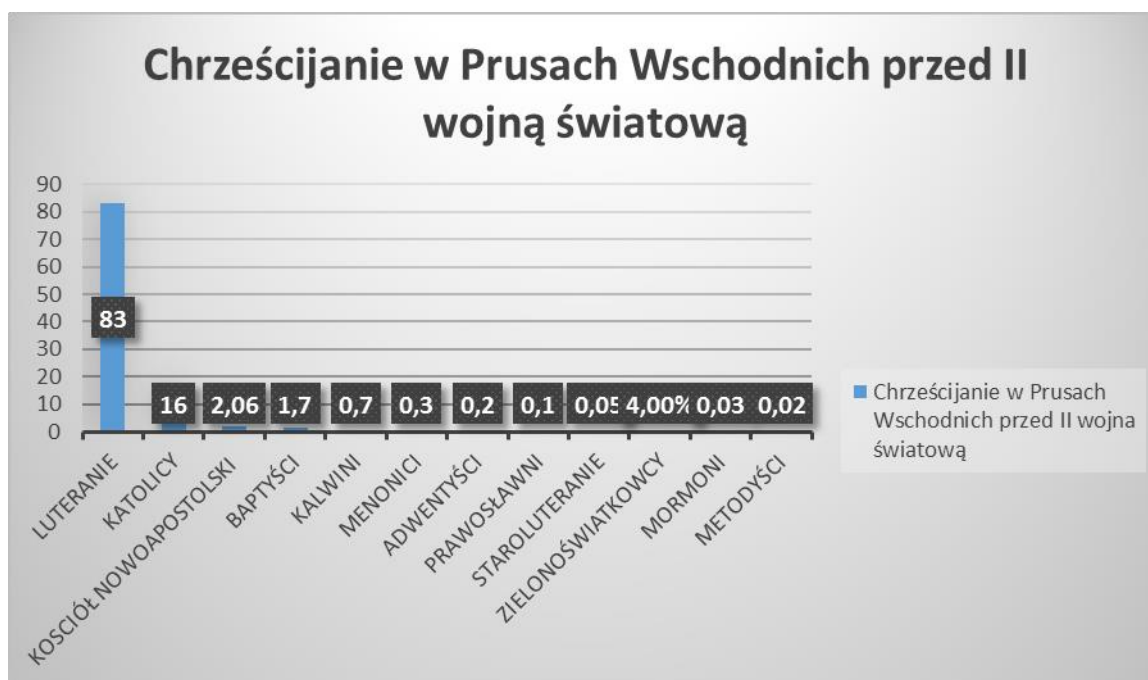
⁴⁹ Informacja przekazana przez Wiesławę Konopkę z Gietrzwałdu (dnia 29 .08. 2016 r.)

	Zielonoświątkowy					
11.	Mormoni	650	0,03%	300	0,01%	XX w.
12.	Kościół metodystyczny	500	0,02%	1 800	0,07%	XIX w.
13.	Kościół Chrystusowy	---	---	350	0,01%	XX w.
14.	Kościół polskokatolicki	---	---	300	0,01%	XX w.
15.	Bractwo Kapłańskie Świętego Piusa X – lefebryści	---	---	70	---	XXI w.
	Razem	2 353 804	94,6%	2 165 672	87,5%	

W roku 1939 Prusy Wschodnie przed aneksją okręgu kłajpedzkiego liczyły około 2488 tys. mieszkańców. Chrześcijanie różnych denominacji liczyli 2 353 804 osoby, co stanowiło 94,6% ogółu mieszkańców. Poza tym mieszkali na tym terenie także żydzi i wyznawcy innych religii. Na koniec roku 2015 w granicach dawnych Prus Wschodnich mieszkało około 2,5 mln osób, w tej liczbie chrześcijanie stanowili większość, bo aż 2 165 672 osoby, co równa się 87,5% ogółu mieszkańców. Poza chrześcijanami mieszkają tu także wyznawcy innych religii, a także spora grupa ateistów, przede wszystkim w okręgu kaliningradzkim.

Najstarszą denominacją chrześcijańską w granicach dawnych Prus Wschodnich są wierni Kościoła rzymskokatolickiego (XIII w.), dopiero w XVI wieku pojawili się na tych ziemiach luteranie, kalwini i menonici. W XIX stuleciu przybyli staroobrzędowcy, metodyści, baptyści, wierni Kościoła Nowoapostolskiego i wyznawcy Wolnego Kościoła ewangelicko-luterańskiego. W XX w. na teren Prus Wschodnich przybyli mormoni, zielonoświątkowcy, wierni Kościoła Chrystusowego i polskokatolickiego. W wieku XXI pojawili się wierni Bractwa Kapłańskiego Św. Piusa X – lefebryści.

Tabela 2

Źródło: Opracowanie własne, dane w procentach
Tabela 3

Źródło: Opracowanie własne, dane w procentach

Zakończenie

Przed II wojną światową najliczniejszym wyznaniem chrześcijańskim w Prusach Wschodnich byli luteranie. Kolejnymi Kościołami co do liczby wyznawców były: Kościół rzymskokatolicki, Kościół Nowoapostolski i Kościół Chryścjan Baptystów.

Po siedemdziesięciu latach od zakończenia II wojny światowej oblicze konfesyjne w byłych Prusach Wschodnich zmieniło się. Na koniec roku 2015 najliczniejszym Kościołem, co do liczebności wiernych, w dawnych granicach Prus Wschodnich są katolicy, liczą obecnie ponad 1,5 mln wiernych, co stanowi ponad 60% ogółu mieszkańców. Drugim wyznaniem co do wielkości liczby wiernych jest Kościół prawosławny, liczący ponad 610 tys. wiernych, co stanowi 24,5% ogółu mieszkańców. Pozostałe wyznania nie przekraczają 1% ogółu mieszkańców. Dokonała się ogromna zmiana na niekorzyść w liczebności wiernych, wśród luteran, na koniec 2015 r. liczba ich waha się w granicach 8000 wiernych, co stanowi 0,3% ogółu mieszkańców.

Niszczycielskie efekty II wojny światowej przyczyniły się do nieodwracalnych zmian konfesyjnych w granicach byłych Prus Wschodnich.